

KO'CHISH VA TUTUQ BELGISINING FARQI

Hayitova Aziza Baxtiyor qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

Amaliy filologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

skmalxabibilaev1122@gmail.com Tel: +998.93.163.72.04

Tog'aymurodova Mutabar G'anijon qizi

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi

1-kurs talabasi

mutabartogaymurodova472@gmail.com Tel: +998.88.806.88.84

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7659870>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbek yozuv tarixi va bugungi kundagi mavqeyi haqida ma'lumot berilgan. Tutuq belgisi va ko'chish belgisining farqli jihatlari, bu belgilarning to'g'ri qo'llanishini amaliyotga tatbiq etish va imloviy xatoliklarni bartaraf etish yuzasidan takliflar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbek alifbosi, lotin yozuvi, kirill yozuvi, orfografiya, ko'chish belgisi, tutuq belgisi.

РАЗНИЦА МЕЖДУ ЗНАКОМ ЗАХВАТА И ЗНАКОМ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ

Аннотация. В связи с обретением независимости Республики Узбекистан в данной статье изучены законы создания узбекского алфавита. Приводится информация об истории узбекской письменности и ее состоянии на сегодняшний день. Основная цель статьи - иметь общее представление о знаке ручки и признаке миграции и через критический взгляд увидеть меры по ликвидации безграмотности. В заключительной части статьи сделана попытка применить правильное использование этих знаков на практике и улучшить теоретические навыки людей.

Ключевые слова: узбекский алфавит, латиница, кириллица, орфография, знак миграции, знак дефиса.

THE DIFFERENCE BETWEEN A CAPTURE SIGN AND A MOVE SIGN

Abstract. In connection with the independence of the Republic of Uzbekistan, the laws of the creation of the Uzbek alphabet are studied in this article. Information is provided about the history of Uzbek writing and its status today. The main goal of the article is to have a general understanding of the sign of the handle and the sign of migration and to see measures to eliminate illiteracy through a critical view. In the concluding part of the article, an attempt was made to put the correct use of these signs into practice and to improve people's theoretical skills.

Key words: Uzbek alphabet, Latin script, Cyrillic script, orthography, migration sign, hyphen sign.

KIRISH. Orfografiya (grek. orthos - «to'g'ri» + grapho - «yozaman») yozuv sistemasining ikkinchi komponenti bo'lib, u to'g'ri yozish me'yorlarini belgilaydigan qoidalar tizimidan tarkib topadi. Orfografiya bo'limida orfografik tamoyillar, imlo qoidalari, imlo belgilari kabilar o'rganiladi. Imlo belgilari 3 ta bo'lib, ular tutuq belgisi, ko'chish belgisi va chiziqcha kiradi. Yozishda tutuq belgisi va ko'chish belgisida muommoli holat yuzaga kelishi ko'p kuzatilyapti. Ularning farqini ajrata olmaslik imloviy xatolikni keltirib chiqarmoqda. Kompyuter klaviaturasida

ko'chish belgisidan hosil bo'lgan harflardan qulay foydalanishning isloh qilinishini targ'ib qilamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Ushbu sohaga doir tadqiqotlarni o'tkazishda "kuzatish", "hujjatlarni o'rganish va tahlil qilish", "qiyoslash" va "elektron lug'atlar ustida tadqiqot va tahlil" metodlaridan foydalangan holda amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Lingvistikada orfografik tamoyillar va tahlillarni ishlab chiqish doirasidagi tadqiqotlar B. Mengliyev [7], B. Umurqulov [11], [12], H. Jamolxonov [4], Sh. Maxmaraimova [6], R. Sayfullayeva [14], A. Madvaliyev [5], A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev [22] kabi olimlar tomonidan olib borilgan e'tirofga sazovordir. Yozma savodxonlikka erishgan har bir individ quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'lmog'i ma'lum bosqichlardan iborat va bu bosqichni birini to'la o'zlashtirmasdan ikkinchisiga o'tish shaxsning fan doirasidagi bo'shliqni paydo bo'lishiga olib keladi. Orfografik savodxonlik. O'rganuvchi tilga doir oddiy elementar grafik belgilarni o'zlashtiradi va ularning qo'llanish chastotasiga doir ko'nikmalar hosil qiladi.

Yozuv paydo bo'lishi bilan insonlar bir-birlari bilan uzoq masofalarda bo'lsa-da fikrlarini bayon etisha boshlagan. Yozuv ma'lum harflar tuzilmasidan iborat bo'lib, ma'lum bir semani anglatuvchi leksemalarning tashkil topishidir. Xalqimiz tarixi davomida bir qancha yozuv(alifbodan) foydalanib kelgan. Misol tariqasida quyidagi keltirib o'tishimiz mumkin.

1. Avesto yozuvi bundan 2700 yil avval keng foydalanilgan;
2. So'g'd yozuvi miloddan avvalgi 3 - asrdan milodiy 7 - asrgacha qo'llanilgan.
3. O'rxun - Enasoy yozuvi 5 - 8 - asrlarda foydalanilgan.
4. Uyg'ur yozuvi 7 - 15 - asrlarda qo'llanib kelingan.
5. Arab yozuvi 720 - yildan 1929 - yilgacha qo'llanilgan.
6. Lotin yozuvi 1929 - yildan 1940 - yillarda foydalanilgan.
7. Kirill yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi 1940 - yildan bugungi kungacha keng foydalaniladi.
8. Rus-o'zbek va lotin-o'zbek alifbolari, ya'ni ikkiyozuvlikka 1993 - yildan keng foydalanila boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1993 - yil 2 - sentyabrda 12 - chaqiriq 13 - sessiyasida «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy qilish to'g'risida» Qonun qabul qilindi. Ushbu alifbo 31 harf va 1 ta apostrofdan tashkil topgan. Keyinchalik harflar isloh qilinib, 1995 - yil 6 - mayda «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi Qonuniga o'zgartirishlar kiritish haqida Qonun qabul qilindi. Joriy alifboda 26 ta harf va 3 ta harfiy birikma mavjud. Ba'zi harflarning shakli o'zgartirilgan. Shuningdek, o'zbek tilining asosiy imlo qoidalari ham ishlab chiqilgan. 1. Kirillcha o'zbek yozuvining imlo qoidalari dastlab 1940 - yilning 4 - iyulida yangi alifbe hukumat komissiyasi tomonidan tasdiqlangan va shu yilning o'zida «Birlashgan o'zbek alfaviti va orfografiyasi» nomli to'plamda e'lon qilingan. Keyinchalik bu qoidalar yana bir necha marta qayta ishlandi, shular asosida 1952, 1953, 1955 - yillarda «O'zbek orfografiyasining asosiy qoidalari» loyiha tarzida besh marta qayta nashr qilindi, nihoyat, uning 5 - nashri 1956 - yilning 4 - aprelida tasdiqlangan. Kkirillcha o'zbek yozuvining imlosi ana shu «... qoidalar»ga asoslangan. U quyidagi 5 bo'limni o'z ichiga oladi:

1. Ayrim harflarning imlosi (1-30- § qoidalari).
2. O'zak-negiz va qoshimchalar imlosi (31—55- § qoidalari).

3. Qo'shma so'z va so'z birikmalari imlosi (56—58- § qoidalari chiqarib tashlab uning o'rniga boshqa variantlari bilan almashtirildi).

4. Bo'g'in ko'chirilishi (59—62- § qoidalari).

5. Bosh harflarning yozilishi (63—72- § qoidalari).

2. Lotincha o'zbek yozuvining imlo qoidalari 1995-yilning 24- avgustida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 339-sonli qarori bilan tasdiqlangan va shu yilning o'zida «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari» nomi bilan kitobcha shaklida nashr qilingan. U quyidagi 7 bo'limni o'z ichiga oladi:

1. Harflar imlosi: Unlilar imlosi (1-7- qoidalar). Undoshlar imlosi (8-32- qoidalar).

2. Asos va qo'shimchalar imlosi (33—37- qoidalar).

3. Qo'shib yozish (38-50- qoidalar).

4. Chiziqli bilan yozish (51-56- qoidalar).

5. Ajratib yozish (57—65- qoidalar).

6. Bosh harflar imlosi (66—74- qoidalar).

7. Ko'chirish qoidalari (75—82-qoidalar).

Lotincha o'zbek yozuvi imlosi joriy etilishi lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosidagi so'zlarni, harflarni to'g'ri qo'llashga asoslangan. Yuqorida ko'rsatilgan yangi imlo qoidalarining har bir bo'limlari mukammal ishlangan¹.

Yangi alifbodan foydalanish ancha qulayliklar tug'dirdi. Lekin ayrim harflarga qo'yilgan belgilarni farqlay olmaslik oqibatida turli xildagi muammolar kelib chiqmoqda. Masalan, tutuq belgisi va ko'chish belgilarini misol qilsak bo'ladi. Tutuq belgisi (') — lotin alifbosida yoziladigan tillarda ishlatiladigan belgi. Bu belgi ba'zi tillarda fonetik ayirishni ifodalaydi. O'zbek tilida bu belgi „tutuq belgisi“ deb ataladi va o'zbek lotin alifbosining qo'shimcha harfi hisoblanadi. O'zbek lotin yozuvida bu belgi kirill alifbosidagi ayirish belgisi („Ъ“) o'rnida ishlatiladi.

O'zbek lotin yozuvida tutuq belgisida uch vazifa bor: (1) a'lo, ba'zan, e'lon, e'tibor, e'tiqod, fe'l, ma'yus, me'mor, ne'mat, ra'y, ta'b, ta'zim, shu'la kabi o'zlashma so'zlarda unlidan keyin kelib, shu unli tovushning cho'ziqroq aytilishini ifodaydi va (2) in'om, mas'ul, san'at, qat'iy kabi o'zlashma so'zlarda unlidan oldin kelib, shu unli oldingi undosh tovushdan ajratib aytilishini ifodalaydi. (3) I'shoq, as'hob kabi ayrim o'zlashma so'zlarda s harfi va h harfini sh harfidan farqlashga xizmat qiladi.

Ko'chish belgisi (') yozuvda harfni hosil qilishda uning bir qismi sifatida ishtirok etadi. Misol tariqasida, O' o' va G' g' harflarini olsak bo'ladi. Bu harflarni O o va G g harflardan farqlashga xizmat qiladi. Ko'chish belgisi orfografiya bo'limida o'rganiladi. Bu belgi bilan bir qatorda tutuq belgisi ham yozuvda qo'llaniladi. Bu ikki belgini farqlay olmaslik natijasida O' o' va G' g' harflarining o'rniga O' o' va G' g' kabi bo'lish holatlari yuzaga keladi. Davlatimiz nomi O'zbekiston so'zi ham O' o' harfidan boshlanadi. Agarda O'zbekiston deb yozilsa, bu so'z davlatimiz nomi bo'lmay qolishi mumkin. Bu xatolar, asosan, elektron matnlarni yozishda vujudga keladi. Qanday jumla bo'lishidan qat'iy nazar har bir so'z to'g'ri yozilishi shart. Bu xatolar yuzaga

1. ¹ Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent, 2013.

kelmaslik uchun ham bilim, ko'nikmaga ega bo'lish kerak. Hozirgi kunda O' o' va G' g' harflarini kompyuter klaviaturasida yozish ham dolzarb bir muammo bo'lib kelmoqda. Bu harflarni elektron matnlarda aks ettirish uchun ham ancha vaqt, sabr talab qiladi. Bu harfni yozishda kamida kompyuter klaviaturasidagi 4 yoki 5 ta tugmani bosish talab qilinadi. Bu esa anchagini vaqtni sarf qilish demakdir. Olimlarning statistik ma'lumotlariga qaraganda, bu harflar agarda 1 ta tugma bilan bajarilish imkoni bo'lganida qanchadan qancha qog'ozlar soni ham siyohlar ham miqdor jihatdan kam bo'lar edi. Hozirgi kunda turli xildagi ommaviy axborot vositalarida yoki internetdagi dasturlarda ham ko'chish belgisining o'rniga tutuq yoki boshqa xildagi belgilar orqali O' o' va G' g' harflarning boshqa bir variantlarini ko'rishimiz mumkin. Masalan, O hafining tepa qismiga chiziqcha, to'liqin kabi belgilarni qo'yish holatlari yuzaga kelmoqda. Misol uchun, ayrim so'zlarda o'g'itlamoq; o'g'itlamoq; o'g'itlamoq kabi holatlarni kuzatilgan. Bularga endi yana «**O**», «**O**», «**Ö**», «**Ö**», «**Ö**», «**Ö**» kabi turli harflardan foydalanib yozayotganlarni qo'shing. Shuningdek, bu holat internet tarmog'ida o'zbek tilida qidiruv tizimini ham ancha murakkablashtiradi. Chunki kompyuter O' kabi harflarni ikki yoki uchga bo'lib tushunadi. Ko'chish belgisini birtirnoq deb nomlasak ham bo'ladi. WinWord dasturida biror so'zning harflarini kattalashtirish zaruriyati bo'lsa, so'zni to'liq Shift+F3 bilan belgilab olish kerak bo'ladi. Chunki dastur birtirnoqqacha qabul qiladi: **CHILBIRCHO'liklar**, **BOG'lar** kabi. Axborot asrida har kunlik chiqqan ma'lumotlarni va dolzarb mavzularni topish va kuzatish oson bo'lishi uchun **heshteg** bilan ifodalanadi. Bu holatda ham O' o' va G' g' harflari ishtirok etgan so'zlardan heshteg yasab bo'lmaydi: **#O'zbekiston** **#Marg'ilon**; **#Dang'ara** **#Go'zallik**; **#G'ijduvon** **#Farg'ona** kabi. Shuningdek, bu harflardan turli dasturlarni yaratish ham qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Bu kabi masalalarni IT mutaxassislari ham tinmay takrorlab kelishmoqda. Bu harflarning yechimini topish kerakligi oldimizda turgan muhim masala hisoblanib, O' o' va G' g' harflarini kompyuter klaviaturasida bitta tugma orqali hosil qilish, shuningdek, bu harflarni jamiyatda bexato yozishni yo'lga qo'yish shart.

XULOSA. Yuqoridagi fikrlarning xulosasi o'laroq shuni aytish joizki, Tutuq belgisi va ko'chish belgisining farqi ularni yozuvda aks ettirganda shakli har xil bo'lishi shart. Shuningdek, tutuq belgisi orqali ifodalangan so'zda tutuq belgi qo'llangan harflar orasida to'xtam hosil bo'ladi. Bu esa so'zning chiroyli talaffuz qilinishida xizmat qiladi. Tilimizda tutuq belgisi bilan ifodalangan so'zlar so'zlashuv jarayonida keng qo'llanilib kelinadi. Tutuq belgisi bitta so'zda qo'llanilishi va qo'llanmasligiga ko'ra ma'no farqlanadi. Masalan, da'vo, sa'va kabi so'zlarda bu holat kuzatiladi. Ko'chish belgisining tutuq belgisidan farqli tomoni shundaki, tutuq belgisi ma'lum bir so'zda to'xtam belgisini ifodalasa, ko'chish belgisi esa O' o' va G' g' harflarini hosil qilishda xizmat qiladi. Demak, ko'chish belgisi ma'lum bir harf yasashining bir bo'lagi bo'ladi. Jamiyatda bu belgilarni farqlash uchun maktablarda o'quvchilarga orfografiya bo'limi chuqur o'rgatilishi hamda kompyuterda yozayotgan har bir kishi uchun kompyuter savodxonligini oshiruvchi o'quv qo'llanmasi tarkibiga ko'chish belgisi va tutuq belgisi haqida nazariy ma'lumot berib o'tilishi kerak.

REFERENCES

1. Rahmatullayev. Sh. O'zbek tilining yangi alifbosi va imlosi. -Toshkent, 1999.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent, 2013.
3. Ahmedova.N. O'zbek orfografiyasi va punktuatsiyasi asoslari.-Toshkent,2016.
4. CC BY-SA 3.0
5. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili //Toshkent-2007. – 2005.
6. Madvaliyev A. O'zbek tilining imlo lug'ati. T.; Akademnashr. 2013. – B. 526.
7. Makhmaraimova S. T. Uzbek political and social, public discourse metaphoric models //Thematics Journal of Education. – 2021. – T. 6. – №. November.
8. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili //Toshkent: Tafakkur bo'stoni. – 2018.
9. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo'ldoshev. Davlat tilida ish yuritish. –T.
10. Cho'lpon. 2007. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B. 128.
11. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili //Toshkent: O'qituvchi. – 2003. – T. 220.
12. Umurqulov B. An essential feature of artistik discourse //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 10. – C. 242-246.
13. Sayfullayeva R. R., Khalmuhamedova U. R., Botirova A. E. Language picture of the world and functional specialization of words //Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 7. – C. 943-947.
14. Xolmanova Z. O'zbek tili imlo qoidalarini takomillashtirish davr talabi.
15. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. 2017. – B. 30-33
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida" 339-son qarori. <https://lex.uz/docs/-1625271>
17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori: Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida /01.09.2020/ <https://lex.uz/acts/-316337>
18. Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. O'zbek tilining imlo lug'ati. T.; O'qituvchi
19. Davidov Y. J. WORD FORMATION PATTERNS IN UZBEK LANGUAGE //International Conference on Agriculture Sciences, Environment, Urban and Rural Development. – 2021. – C. 16-21.
20. Davidov Y. J. The Phenomenon of Polysemy and Different Aspects of Conversion //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2021. – T. 12. – C. 245-247.
21. Davidov Y. O'ZBEK TILINING KIRILL VA LOTIN YOZUVI IMLO QOIDALARINING QIYOSI //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 836-839.